

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

 Κορλίρας, Γ. Παναγιώτης: «Η Αναζήτηση της Οικονομικής Τάξης: Δοκίμια στη Φιλοσοφία και στην Ιστορία της Πολιτικής Οικονομίας», Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 2003, ISBN: 960-14-0742-1, σσ. 427.

Στην εργασία αυτή του Κορλίρα στην φιλοσοφία και ιστορία της οικονομικής σκέψης κυριαρχούν οι πρωτότυπες προσεγγίσεις, ιδέες και προτάσεις του για τόσο ευρεία θέματα των οικονομικών. Το βιβλίο αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο που έχει δώδεκα κεφάλαια (δοκίμια), πραγματεύεται τις φιλοσοφικές αρχές των σχολών οικονομικής σκέψης όπως και διάφορα ζητήματα που δημιούργησαν αντεγκλήσεις και διχογνωμίες μεταξύ των οικονομολόγων. Στο δεύτερο μέρος που αποτελείται από έξι κεφάλαια αναλύονται οι περί αξίας θεωρίες, οι νομισματικές αντιπαραθέσεις και τα μακροοικονομικά υποδείγματα που εμφανίστηκαν στο πέρασμα του χρόνου.

Στο πρώτο του κεφάλαιο επιχειρώντας την σύζευξη οντολογίας και δεοντολογίας που ορθά κατά την θέση του αποτελούν την φιλοσοφία της οικονομίας, επιτυγχάνει να συσχετίσει τρία βασικά θέματα: την αποτελεσματικότητα, την ελευθερία και την δικαιοσύνη. Τα θέματα αυτά λειτουργώντας σε πραγματικές καταστάσεις, αναδεικνύουν και τον βαθμό οικονομικής τάξης. Ο τρόπος συσχετισμού τους με την βαθυστόχαστη διασύνδεση εννοιών και διαφόρων ερμηνευτικών προσεγγίσεων της οικονομικής συμπεριφοράς (ορθολογισμός, ωφελιμισμός, φιλελευθερισμός, κ.λπ.), δίνει ξεκάθαρα στον αναγνώστη να αντιληφθεί την έκταση του μείγματος των θεμάτων αυτών. Στο δεύτερο δοκίμιο αναλύει τις αρχές του φιλελευθερισμού, επικεντρώνοντας την προσοχή του πρωτίστως στην οικονομική ελευθερία ως το βασικό συστατικό της οικονομικής τάξης. Για να αναπτύξει την ουσία και τις συνέπειές της αναλύει την ηθική φιλοσοφία που κρύβεται πίσω από τους πρωτεργάτες του φιλελευθερισμού και ειδικότερα στα έργα του Adam Smith. Στη συνέχεια, εξετάζεται ο ρόλος της ωφελιμιστικής φιλοσοφίας στην καθιέρωση σχετικών αρχών του κλασικού φιλελευθερισμού και μέσα σε αυτό το πλαίσιο σκιαγραφούνται τα οικονομικά όρια του κράτους. Στο τέταρτο κεφάλαιο, ο Κορλίρας προχωρά σε μια άλλη σχολή οικονομικής σκέψης, αυτή των νεοκλασικών. Αφού αναφερθεί με συντομία στις ουσιώδεις συμβολές των πρωταγωνιστών της σχολής,

επιχειρεί να θέσει εντός της έννοιας της οικονομικής ισορροπίας τα θέματα της οικονομικής αποτελεσματικότητας και δικαιοσύνης. Αυτή η διερεύνηση της ισορροπίας τον οδηγεί αναπόφευκτα στην ανάλυση των αιτιών αποτυχίας της αγοράς και στον ρόλο που διαδραμάτισε ο κλάδος των οικονομικών της ευημερίας στην διατύπωση αρχών για την βελτίωση της οικονομικής δικαιοσύνης. Στο πέμπτο δοκίμιο συσχετίζει τις διάφορες ερμηνείες κοινωνικής και οικονομικής δικαιοσύνης με την θεωρία της κοινωνικής επιλογής, όπως αυτή εξελίχθηκε διαχρονικά από την εποχή του Διαφωτισμού με την αρχή του κοινωνικού συμβολαίου μέχρι τις συμβολές του John Rawls και του K. Arrow. Στο επόμενο δοκίμιο αναλύει τις αρχές και προτάσεις των νεοσυντηρητικών οικονομολόγων και εξηγεί τα ουσιαστικά στοιχεία που αμελούνται από την πραγματική λειτουργία της οικονομίας και αυτά που υπεραπλουστεύονται στα σχετικά υποδείγματα που αναπτύχθηκαν. Ως αντίποδα αυτής της τάσης των οικονομικών, ο συγγραφέας αφιερώνει το έβδομο δοκίμιό του στην ιστορική αλλά και θεωρητική επισκόπηση της σοσιαλιστικής θεώρησης της οικονομίας. Αρχίζοντας από τον Saint-Simon και Sismondi και καταλήγοντας στον Karl Marx –παρалаλείποντας όμως την σημασία των λεγομένων Ρικαρτιανών σοσιαλιστών– περιγράφει τον τρόπο που μια άλλη μεθοδολογική προσέγγιση και άλλες ερμηνευτικές αρχές και υποθέσεις είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε διαφορετικές από τις φιλελεύθερες προτάσεις περί του «δέοντος».

Κάποτε η Joan Robinson είχε χαρακτηρίσει την έννοια της ισορροπίας της οικονομίας ως τον «βωμό του Μολώχ» για τους σπουδαστές των οικονομικών. Ο Κορλίρας, στο όγδοο κεφάλαιο περιγράφει τις διάφορες έννοιες της, τις εφαρμογές της και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτή λαμβάνει χώρα. Επισημαίνει ορθά ότι μέσω της ακραίας αφαιρετικής μεθοδολογίας κινδυνεύει κάθε οικονομική θεωρία να εγκλωβιστεί σε συμπεράσματα που βασίζονται σε μεταφυσικές έννοιες και υποθέσεις. Στη συνέχεια (κεφάλαιο εννέα) σκιαγραφεί τον ρόλο και τις δραστηριότητες του κράτους, όπως εμφανίζεται στην κλασική και νεοκλασική σχολή. Αυτό το δοκίμιο άμεσα σχετίζεται με τις θεωρητικές προτάσεις του J.M. Keynes για την ενεργητική παρέμβαση του κράτους στην εξάλειψη της ανεργίας με δεδομένες πολιτικές. Αν και δεν αναφέρεται ο συγγραφέας στις ειδικές προϋποθέσεις που περιέγραψε ο Keynes κάτω από τις οποίες θα λαμβάνει χώρα η κρατική παρέμβαση, επιτυγχάνει μέσα σε λίγες σελίδες να δώσει την ουσία και τις προτάσεις των σύγχρονων οπαδών τού μετά-Κεϋνσιανισμού. Στα επόμενα δύο δοκίμια προσδίδει ηθικά και συμπεριφορικά χαρακτηριστικά στα άτομα της οικονομίας και προσωποποιεί τους μηχανισμούς της αγοράς. Στο πρώτο από αυτά, με τίτλο «αταξία και σταθερότητα», εξετάζει τον τρόπο που οι διάφορες ομάδες πίεσης μπορούν και τροποποιούν την αυτορύθμιση των αγορών. Γι' αυτό και όπως προτείνει, οι

βασικές κοινωνικο-οικονομικές ρυθμίσεις θα πρέπει να ικανοποιούν την οικονομική αποτελεσματικότητα και δικαιοσύνη. Στο δεύτερο, διερευνά την ουσία της οικονομικής ανάπτυξης κάτω από την οπτική γωνία όχι της μεγέθυνσης της ποσότητας, αλλά την βελτίωση της ποιότητας των αγαθών και υπηρεσιών.

Από το δέκατο τρίτο κεφάλαιο, ο Κορλίρας, αρχίζει την ανάλυση ειδικών θεμάτων της ιστορίας οικονομικής σκέψης. Ξεκινά από την θεωρία αξίας όπως αναπτύχθηκε στην κλασική σχολή. Περιγράφοντας τα κίνητρα των ατόμων και τους αγοραίους μηχανισμούς που κρύβονται πίσω από τον καθορισμό της, διαγράφει την σχέση της με την διανομή των αγαθών και την καθιέρωση των αμοιβών των παραγωγικών συντελεστών. Η προσπάθεια του David Ricardo να αναπτύξει μια καθολική εργασιακή θεωρία αξίας ως ερμηνευτική της διανομής και της ανάπτυξης, περιγράφεται με σαφήνεια από τον συγγραφέα που επιτυγχάνει να την συνδυάσει με την σχετική θεωρία του Karl Marx με τέτοιο τρόπο ώστε να αναδεικνύεται η συνέχεια στην εξέλιξη της σκέψης. Στο επόμενο δοκίμιο που αφορά την ίδια θεματική, εξετάζεται η υποκειμενική θεωρία αξίας που αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της νεοκλασικής σχολής και το εργαλείο εκείνο με το οποίο επιχειρήθηκε να συνδεθεί η αξία με την παραγωγή με την βοήθεια των μαθηματικών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την νεοκλασική θεωρία διανομής που κάτω από ιδεατές συνθήκες μπορεί να οδηγήσει σε μέγιστη αποτελεσματικότητα με «άριστη» διανομή. Στα κεφάλαια δέκα πέντε και δεκαέξι πραγματεύεται τις διάφορες αντιπαραθέσεις των οικονομολόγων για νομισματικά θέματα. Εξετάζει τις διάφορες έννοιες, λειτουργίες, την βάση, και τις επιπτώσεις του χρήματος στην οικονομία, όπως τις αντιλήφθηκαν οι ερευνητές από την εποχή του Hume, Cantillon, Ricardo, Torrens κ.ά. Μεγάλο τμήμα της ανάλυσής του ορθά καταλαμβάνει η αντιπαλότητα των αρχών του 19ου αιώνα μεταξύ μεταλλιστών και χαρτιστών που είχε επιπτώσεις ακόμη και στη σύγχρονη εποχή για την λειτουργία των κεντρικών τραπεζών. Ο ρόλος τους και τα εργαλεία που αυτές διαθέτουν για να επηρεάσουν την ζήτηση και προσφορά του χρήματος, διερευνώνται επαρκέστερα στο δέκατο έκτο δοκίμιο. Σε αυτό, επίσης, παρουσιάζονται οι διάφορες θεωρίες ζήτησεως χρήματος από τον Marshall μέχρι τον Friedman και διατυπώνονται οι διαφορές τους. Στα δύο τελευταία δοκίμια ο συγγραφέας εξετάζει τις βασικές αρχές και αποτελέσματα που χαρακτηρίζουν τα διάφορα μακροοικονομικά υποδείγματα που αναπτύχθηκαν. Αφού πρώτα πραγματεύεται στο δέκατο έβδομο κεφάλαιο τις απόψεις φιλοσόφων, όπως των Popper, Kuhn, Lakatos για τον τρόπο που μια θεωρία καθιερώνεται ή αντικαθίσταται από μια άλλη, εξετάζει κάτω από αυτό το πρίσμα τις βασικές συνιστώσες της Κεϋνσιανής θεωρίας και τις διάφορες προεκτάσεις και τροποποιήσεις που έλαβε. Στο επόμενο κεφάλαιο διερευνά

τα υποδείγματα και θέσεις που δημιούργησαν μια νέα μακροοικονομική σχολή διαφορετική, σε σημαντικό βαθμό, από αυτή του Κεϋνσιανισμού.

Από την ανάλυση του χθες που έκανε με αρκετά πρωτοποριακές προσεγγίσεις και ερμηνείες ο συγγραφέας, καταλήγει σε αυτό που θεωρεί ότι πρέπει πλέον να γίνει. Πιστεύω ότι οι περισσότεροι σήμερα οικονομολόγοι θα συμφωνούν σε πολύ μεγάλο βαθμό την πρότασή του, ότι στην περίοδο της παγκοσμιοποίησης θα πρέπει να εμφανισθεί μια νέα οικονομική θεωρία που να λαμβάνει υπόψη της την οικονομική αποτελεσματικότητα, δικαιοσύνη και ελευθερία. Θεωρώ ότι το βιβλίο αυτό θα φανεί πολύ χρήσιμο στους σπουδαστές των οικονομικών που θέλουν να μάθουν μια πιο εμπειρική και βάση ηθικών αξιών ερμηνεία και διάσταση του οικονομικού κόσμου. Επίσης, θα αποτελέσει πηγή αναφοράς και σημαντικό βοήθημα για τους συναδέλφους ερευνητές.

Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης
Αναπληρωτής Καθηγητής
Πανεπιστημίου Πειραιώς
Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης

 Leopold Migeotte: Η Οικονομία των Ελληνικών Πόλεων: Από την αρχαϊκή περίοδο μέχρι τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους, Ελλην. Μετφ. Μανόλης Παπαθωμόπουλος, Αθήνα: Εκδόσεις Δ.Ν. Παπαδήμα, 2007, σσ. 219, ISBN 960-205-549-4.

Ο συγγραφέας ανέλαβε το πολύ δύσκολο έργο να συμπυκνώσει σε κατανοητό και εύπεπτο για τον μη ειδικό αναγνώστη υλικό, μια περίοδο πάνω από μισή χιλιετηρίδα για τις πιο ζωογόνες και αναπτυσσόμενες οικονομίες του αρχαίου κόσμου, όπως αυτές της Ελλάδος (αρχαίοι και Ελληνιστικοί χρόνοι) και της πρώιμης Ρωμαϊκής περιόδου. Ένα πολύ μεγάλο μέρος του βιβλίου όμως αναφέρεται στην οικονομία της αρχαίας Αθήνας, και δικαίως γιατί αυτή ήταν η πλέον πρωτοποριακή σε οικονομικούς θεσμούς, νόμους, διαχείριση και δραστηριότητες. Θυσία σε αυτή την προσπάθεια έγιναν οι λεπτομερείς περιγραφές και αναλύσεις οικονομικών φαινομένων και θεσμών, όπως και οι βιβλιογραφικές πηγές και αναφορές για περαιτέρω μελέτη του θέματος.

Στην εισαγωγή του αναφέρεται στην διαμάχη «μοντερνιστών» και «πρωτογωνιστών» για τον χαρακτηρισμό της αρχαίας Ελληνικής οικονομίας (κυρίως της αρχαίας Αθήνας) η οποία κατά την άποψή μου ξεκίνησε από ειδικούς

ιστορικούς, αλλά μη ειδικευμένους οικονομολόγους. Η διχογνωμία για την προσέγγιση του χαρακτήρα της αρχαίας ελληνικής οικονομίας πιστεύω ότι θα εξαλείφονταν εάν οι υποστηρικτές και των δύο πλευρών έβλεπαν την οικονομία όχι ως ποσοτικό και περιγραφικό υπό εξέταση αντικείμενο, αλλά ως κάτι με ποιοτικά χαρακτηριστικά και λειτουργίες. Θα είχε αποφευχθεί αυτή η διχογνωμία εάν δεν προσπαθούσαν οι εκπρόσωποί της να απεικονίσουν με λέξεις του 19ου αιώνα, όπως καπιταλισμός, δουλοπαροικία, κ.λπ. τις οικονομικές σχέσεις, θεσμούς και λειτουργίες που διακρίνουν το σύστημα της ελεύθερης αγοράς. Την αδυναμία αυτή προσέγγισης στην αξιολόγηση της αρχαίας Ελληνικής οικονομίας συνεχίζει όμως και ο συγγραφέας, που ενώ διατείνεται ότι αυτή δεν ήταν καπιταλιστική (σ. 58), βρίσκει πληθώρα στοιχείων που διέπουν την σύγχρονη οικονομία της ελεύθερης αγοράς, όπως είναι και ο πλέον δόκιμος όρος για την περιγραφή ενός οικονομικού συστήματος που έχει τις ελάχιστες βασικές συνιστώσες και οι οποίες πρώτα απαντώνται στην αρχαία Αθήνα: προστασία ατομικής ιδιοκτησίας, εθελοντική συναλλαγή, και ελευθερία οικονομικής δράσης.

Αφού αναφερθεί ο συγγραφέας στις βασικές του πηγές (σημαντικές είναι αυτές της αρχαιολογικής σκαπάνης), δίνει σε λίγες σελίδες τον τρόπο που αναπτύχθηκαν οι πόλεις-κράτη, χωρίς όμως να ενδιατρίβει στα διαφορετικά οικονομικά συστήματα που συναντάμε, όπως αυτό της Αθήνας και της Σπάρτης. Στη συνέχεια, στο πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στο γεωγραφικό περιβάλλον της Ελλάδος και στο τεχνολογικό επίπεδο στο οποίο βασιζόνταν οι διάφορες παραγωγικές διαδικασίες. Επισημαίνοντας ο συγγραφέας (σ. 32) ότι δεν υπήρχε το κατάλληλο κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον και κυρίως η μαζική ζήτηση για να έλξει μια τεχνολογική επανάσταση, αποδίδει σε λίγες σελίδες τις δυσκολίες της καθημερινής ζωής των αρχαίων. Αναφερόμενος στο θέμα της πειρατείας και στην παρεμπόδιση του εμπορίου στο Αιγαίο (σ. 37) παραλείπει να αναφερθεί στο επίτευγμα πρώτα της θαλασσοκράτειρας Κρήτης που με τον Μίνωα το εξάλειψε (βλ. Θουκυδίδης, I, 4-5), αλλά και στην εξουδετέρωσή του από τα Αθηναϊκά πλοία μετά την ναυμαχία της Σαλαμίνας. Δεν ήταν μόνο η νίκη του Πομπήϊου (σ. 37) που ο συγγραφέας θεωρεί ότι εξουδετέρωσε την πειρατεία, προηγήθηκε η ηγεμονία των Αθηνών και των Μακεδόνων στην εξάλειψή της.

Στη συνέχεια, η εθελοντική προσφορά εργασίας των πολιτών έναντι μισθού ή κέρδους εάν ήταν ιδιοκτήτης μιας ατομικής μικρομεσαίας επιχείρησης, επισημαίνεται από τον συγγραφέα, αλλά δεν παρουσιάζεται με ξεκάθαρο τρόπο ως συστατικό της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Η ελεύθερη εργασία που περιγράφει αναμινύεται με την ενάντια θέση των φιλοσόφων και ειδικότερα

του Πλάτωνα και Αριστοτέλη που θεωρούσαν ότι οι πολίτες δεν θα έπρεπε να ασχολούνται με τις «βάνανουσες τέχνες» (σσ. 40-4). Δεν υπάρχουν όμως μαρτυρίες ότι την θέση των φιλοσόφων ενστερνίσθηκαν οι Αθηναίοι. Αντίθετα, όπως μας πληροφορούν ο Πausanias (Αττικά, 24.3) και ο Πλούταρχος, (Πολιτικά Παραγγέλματα, 802B), οι Αθηναίοι ήταν οι πρώτοι που λάτρεψαν και επονόμασαν ως «Εργάνη» (δηλ. φιλόπονη και εργατική) την θεά Αθηνά. Έχουμε ζωγραφιές αγγείων που απεικονίζουν την θεά Αθηνά να προστατεύει και να στεφανώνει βιοτέχνες (βλ. π.χ. Scheibler, 1983, σσ. 145, 147). Την θετική στάση της Αθηναϊκής κοινωνίας έναντι της εργασίας εξύμνησαν επίσης πολύ σημαντικά άτομα, όπως οι Σοφιστές (Karayiannis, 2000, σ. 340), και εξέχοντες μαθητές τους όπως ο Περικλής (Θουκυδίδης, II, 40) και ο Ισοκράτης (Αρεοπαγικός, 24, 44-5). Θεωρώ ότι οι απλοί πολίτες που με τα όπλα τους υπεράσπιζαν την δημοκρατία και πάσχιζαν για την υλική ευημερία του οίκου τους, όπως και οι υπεύθυνοι που διαμόρφωναν την πολιτική της Αθήνας, δεν φαίνεται να είχαν ίδια στάση έναντι της εργασίας, όπως οι ελάχιστοι αριστοκράτες φιλόσοφοι, που να μην αμελούμε έγραψαν τα έργα τους όταν πλέον μετά το πέρας του Πελοποννησιακού Πολέμου είχε επέλθει ηθική κάμψη στους Αθηναίους. Γι' αυτό και με τις κανονιστικές τους θέσεις και παραινήσεις θέλησαν να τους επαναφέρουν στον υψηλό βαθμό γενικευμένης ηθικότητας που φαίνεται να υπήρχε τον 5ο αιώνα.

Στις επόμενες σελίδες (σσ. 45-8) ο συγγραφέας αναφέρεται με συντομία σε κάποιες, ιδέες των αρχαίων διανοουμένων για τα οικονομικά προβλήματα που κατά την άποψή μου είναι δεν είναι και οι σπουδαιότερες. Παραδόξως δεν αναφέρεται καθόλου στην οικονομική ουτοπία που έπλασε ο Πλάτων στα έργα του *Νόμοι και Πολιτεία*, ούτε όμως και στην θεωρία του για τα οφέλη του καταμερισμού της εργασίας και στην θεωρία του περί σταδίων ανάπτυξης-θέματα που επέδρασαν στην ανάπτυξη σχετικών ιδεών τον 18ο αιώνα (βλ. Karayiannis, 1990). Δεν ενημερώνει τον αναγνώστη όμως ούτε για την θεωρία αξίας του Αριστοτέλη (*Ηθικά Ευδήμεια*, 1231b, 1257a-1257b, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1163b), δηλαδή την διττή έννοια της αξίας και τους παράγοντες που την καθορίζουν. Οι ιδέες αυτές αποτέλεσαν τις βάσεις των σχετικών θεωριών που αναπτύχθηκαν από συγγραφείς της Κλασικής σχολής, όπως ο Adam Smith, ο David Ricardo, αλλά και ο κριτικός τους Karl Marx. Στη συνέχεια, ο συγγραφέας επικεντρώνεται σε θέματα όπως ο οικονομικός σχηματισμός της πόλης, η κοινωνική ιεραρχία που την συγκροτούσε και οι διάφορες αιτίες κοινωνικής ανισορροπίας που την χαρακτήριζαν (σσ. 48-58). Αναφερόμενος όμως στην παρουσία και στην οικονομική βοήθεια που προσέφεραν τα εργατικά χέρια των δούλων (σσ. 53-4), δεν προχωρεί σε μια σύγκριση του τρόπου που οι διάφοροι λαοί της εποχής τους μεταχειρίζονταν. Εάν το έκανε, θα έπρεπε να

τονίσει ότι στην Αθήνα είχαν την πιο ανθρώπινη αντιμετώπιση, σε αντίθεση με άλλες πόλεις όπως η Σπάρτη, ή άλλων λαών όπως οι Ρωμαίοι, που τους συμπεριφέρονταν απάνθρωπα. Θα έπρεπε να επισημάνει ότι ο ανθρωπισμός των αρχαίων Αθηναίων που σε μεγάλο βαθμό προερχόταν από το δημοκρατικό τους πολίτευμα και την ανάγκη συγχρωτισμού και αλληλοϋποστήριξης φτωχών και πλουσίων, είχε φθάσει μέχρι του σημείου να θεωρείται κοινωνική κατασχώνη του πολίτη η κακή διατροφή ή ένδυση των δούλων του (Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, Β, VII, 6, ψευδο-Ξενοφών, *Αθηναίων Πολιτεία*, I, 11-12). Επίσης, τους έδιναν την δυνατότητα να απελευθερωθούν εάν αποδεικνύονταν πολύτιμοι οικονομικά στους κυρίους τους ή στην πόλη (βλ. Bitros, Karayiannis, 2006). Αντίθετα, στην Σπάρτη τους είχαν για στρατιωτικούς στόχους, ενώ στην Ρώμη τους έκαιγαν οι πλούσιοι για να φωτίσουν τους κήπους τους. Θεωρώ ότι αυτή η διάκριση συμπεριφοράς έναντι των δούλων είναι σημαντική, αφού στηρίζεται σε θεσμούς, αξίες και οικονομικές λειτουργίες που διαφοροποιούν αυτά τα τρία διαφορετικά πολιτικο-οικονομικά συστήματα.

Η διάκριση σε μια πόλη μεταξύ ιδιωτικού, δημοσίου και ιερού χώρου παρουσιάζεται (σσ. 58-61) με σαφήνεια και παραδείγματα από τον συγγραφέα. Παρέχει αρκετά στοιχεία για μια ενεργή και εσκεμμένη οικονομική πολιτική επενδύσεων υποδομής που στόχο είχαν την αύξηση της παραγωγικότητας ή της μείωσης του κόστους συναλλαγών, όπως ακριβώς γίνεται σήμερα στα πλέον προηγμένα κράτη. Ενώ δίνει την έκταση της ατομικής ιδιοκτησίας δεν αναφέρεται όμως σε δύο θέματα που θα αναιρούσαν την θέση του ότι λίγα στοιχεία η Αθηναϊκή οικονομία έχει με την σύγχρονη οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Το πρώτο αφορά τις θετικές επιπτώσεις που αναγνώρισαν ο Ξενοφών και ο Αριστοτέλης της ατομικής ιδιοκτησίας στην αύξηση της προσπάθειας εργασίας και αποδοτικότητας του ατόμου (Karayiannis, 2003, Bitros, Karayiannis, 2006). Το άλλο, σχετίζεται με την προάσπισή της ατομικής ιδιοκτησίας ως την βάση του πολιτικο-οικονομικού συστήματος της αρχαίας Αθήνας. Η προάσπισή της ήταν τόσο σημαντική που ούτε ο Σόλων δεν τόλμησε να την θίξει (Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, XI, 1- 2, XII, 3) και μέχρι τα μέσα του 4ου αιώνα οι δικαστές στον όρκο τους συμπεριελάμβαναν την φράση: «δεν θα επιτρέψω την παραγραφή ιδιωτικών χρεών ούτε τον αναδασμό γης και οικιών που ανήκουν σε Αθηναίους πολίτες» (Δημοσθένης, *Κατά Τιμοκράτους*, 149).

Η φορολόγηση των πολιτών ως σημαντική λειτουργία της πόλης (ειδικότερα των Αθηνών) είχε υιοθετηθεί ως μηχανισμός που μείωνε την οικονομική ανισότητα των πολιτών και ενδυνάμωνε την πολεμική της ισχύ. Η φορολόγηση αυτή περιγράφεται από τον συγγραφέα (σσ. 61-67) με τις διάφορες μορφές και είδη της. Δεν συμμαρτζίζομαι όμως την θέση του ότι «χτυπούσε πριν από όλα τις

οικονομικές δραστηριότητες». Κατ' αρχάς, και ειδικότερα για την Αθήνα, οι φόροι δεν επιβάλλονταν αυθαίρετα από κάποια εξουσία σε βάρος των πολιτών. Η εκκλησία του δήμου, δηλαδή το σύνολο των πολιτών, ήταν αυτή που επέβαλλε τους φόρους, άρα όλοι οι πολίτες από μόνοι τους καθόριζαν το ύψος και είδος των φόρων που ήθελαν να επιβληθούν (αρχή μη αυθαιρεσίας φόρων). Επιπλέον, σε σημαντικό βαθμό ο μηχανισμός της ανάληψης λειτουργιών από μέρους πλουσίων πολιτών, δηλαδή η κάλυψη δημοσίων δαπανών (τριηραρχία, χορηγία, γυμνασιαρχία, κ.ά), ήταν εθελοντικός (αρχή εθελοντικής συμμετοχής των ατόμων στις δημόσιες δαπάνες). Αν και η βουλή γνώριζε σε κάποιο βαθμό τις περιουσίες των πολιτών ήταν σημαντική κοινωνική προβολή και καταξίωση στα μάτια όλων η εθελοντική ανάληψη λειτουργιών μεγαλύτερης δαπάνης από αυτή που επιβαλλόταν από την πόλη (Bitros, Karayiannis, 2006). Τέλος, αλλά όχι και μικρότερο σε σπουδαιότητα, το φορολογικό τους σύστημα, εγγυόταν όσο ήταν δυνατόν την ανάληψη κρατικών βαρών ανάλογα με την φοροδοτική δυνατότητα των πολιτών και των μετοίκων (αρχή φόρων ανάλογα με φοροδοτική δυνατότητα). Ο σημαντικός και πρωτοποριακός μηχανισμός που είχαν θεσπίσει από την εποχή του Σόλωνα (Δημοσθένης, *Προς Φαίμππο*, 1) για την μείωση της φοροδιαφυγής και την πρόληψη φορολογικών αδικιών ήταν αυτός της «αντίδοσης» (Ισοκράτης, *Περί Αντιδόσεως*, 4-5, Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, XLVII, 5, LVI, 3) (αρχή ελαχίστων δαπανών στην επιβολή και συγκέντρωση των φόρων). Ένας τέτοιος πρωτοποριακός μηχανισμός φορολογικής δικαιοσύνης δεν αναδεικνύεται από τον συγγραφέα που δείχνει κυρίως την επίπτωση των φόρων στην συγκέντρωση δημοσίων δαπανών και στην επιβάρυνση των παραγωγικών και εμπορικών δραστηριοτήτων. Οι αρχαίοι όμως Αθηναίοι ήταν οι πρώτοι που με σαφήνεια είχαν υιοθετήσει τις παραπάνω φορολογικές αρχές που μείωναν όσο το δυνατόν λιγότερο την οικονομική προσπάθεια και επένδυση των ατόμων. Έπρεπε να περιμένουμε τον 18ο μ.Χ. αιώνα τον Καμεραλιστή Justi και τους Σκώτους Sir James Steuart και Adam Smith (βλ. Καραγιάννης, 1993) για να ξανα-ανακαλύψουν αυτές τις αρχές, ώστε να αποτελέσουν πλέον τις βάσεις του φορολογικού συστήματος που ακόμη τις ενστερνίζονται οι θεωρητικοί, αλλά και επιχειρούν να εφαρμόσουν οι πολιτικοί σε όλο τον προηγμένο κόσμο.

Στο υπόλοιπο τμήμα του πρώτου κεφαλαίου, ο συγγραφέας ασχολείται με την Ελληνική πρωτοπορία υιοθέτησης ενός νομισματικού συστήματος βασισμένου στο μεταλλικό χρήμα του οποίου οι αρχές, όπως ορθά περιγράφει, αναπτύχθηκαν από τον Αριστοτέλη (σσ. 67-73). Ερμηνεύει επίσης πως το κρατικό νομισματικό σύστημα διεύρυνε τον χώρο των ανταλλαγών και την συχνότητα τους και έτσι τόνωσε την παραγωγική δραστηριότητα (σσ. 73-7). Όμως το νόμισμα ως μέσο μείωσης του κόστους συναλλαγών (transaction

cost) είχε πολύ μεγαλύτερη επίπτωση στην οικονομική ανάπτυξη από αυτή που περιγράφει ο συγγραφέας. Το νόμισμα, πέραν αυτού, έθεσε σε λειτουργία τον θεσμό της πίστης που αποτέλεσε την βάση για την διοχέτευση των αργούντων κεφαλαίων σε παραγωγικές και κερδοσκοπικές δραστηριότητες. Η λειτουργία αυτή του χρήματος ενδυνάμωσε την οικονομική ανάπτυξη και διευρύνοντας την φορολογική βάση παρείχε πολύ μεγαλύτερα έσοδα στην πόλη από αυτά που είχε με την κοπή του νομίσματος (coinage) (σ. 70). Το αντιπροσωπευτικότερο εδάφιο που περιγράφει αυτή την σημαντική λειτουργία του χρήματος ως μέσου μελλοντικών πληρωμών είναι του Ισοκράτη (*Αρεοπαγίτικος*, 34-5) που γράφει: «Γιατί (έβλεπαν οι παλαιοί Αθηναίοι) ότι οι πλούσιοι, εάν παύσουν να δανειζούν, θα στερηθούν μικρού κέρδους, οι πτωχοί όμως, εάν στερηθούν την βοήθεια των πλουσίων, θα περιέλθουν στην εσχάτη ένδεια... (με τα δάνεια) αφ' ενός ωφελούσαν τους συμπολίτες τους και αφ' ετέρου έκαμαν τα χρήματά τους προσοδοφόρα». Αυτός ο μηχανισμός μετατροπής των αποταμιεύσεων σε επενδύσεις, όσο και σε μικρή έκταση να χρησιμοποιήθηκε στην αρχαία Αθήνα ήταν τόσο καπιταλιστικός όσο και ο σύγχρονος.

Στην αρχή του δευτέρου κεφαλαίου (σσ. 79-87) ο συγγραφέας περιγράφει τις διάφορες αγροτικές και κτηνοτροφικές παραγωγικές διαδικασίες, τις τεχνικές που τις χαρακτήριζαν και τα προϊόντα που παρήγαγαν. Στη συνέχεια εξετάζει τις διατροφικές συνήθειες των ανθρώπων της εποχής και το σύστημα ιδιοκτησίας της γης και δίνει πληροφορίες για την έκταση της καλλιέργειας που ήταν αναγκαία για την επιβίωση του «οίκου». Δείχνει ευκρινώς ότι η έλλειψη μεγάλης γεωργικής παραγωγής ήταν η αιτία που τους έστρεψε στην ανάπτυξη και αξιοποίηση άλλων πλουτοπαραγωγικών πόρων και διαδικασιών. Ένα ερώτημα που γεννάτε όμως στον αναγνώστη διαβάζοντας τις σελίδες (90-103) όπου περιγράφεται η αγροτική οικονομία της εποχής, είναι εάν οι Αθηναίοι είχαν περισσότερο καλλιεργήσιμο κατά κεφαλή έδαφος, θα στρέφονταν στο θαλάσσιο εμπόριο και την βιοτεχνία; Μάλλον όχι. Μάλιστα έχουμε μαρτυρίες (βλ. Πλούταρχος, *Σόλων*, 2,22, Διογένης Λαέρτιος, *Σόλων*, 55) ότι αντιλαμβανόμενος ο Σόλων ότι το παραγωγικό πλεονέκτημα των Αθηναίων δεν βρισκόταν στην πρωτογενή, αλλά στην δευτερογενή παραγωγή και το εμπόριο (κυρίως θαλάσσιο), έστρεψε τους συμπολίτες του εντατικά σε αυτές τις δραστηριότητες ζητώντας την τιμωρία της αργοσχολής. Όλα δείχνουν συνεπώς ότι η «ανάγκη ως μητέρα της καινοτομίας» που είχε παρατηρήσει ο Δημόκριτος (Karayiannis, 1988) και περιέγραψε με παραδείγματα ο Αριστοτέλης (*Τα Φυσικά*, 199-200), ήταν κυρίως αυτή που οδήγησε στην ανάπτυξη της Αθηναϊκής οικονομίας της αγοράς στηριζόμενη σε μικρομεσαίες ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται ο κλάδος της βιοτεχνίας και η ποικιλία των επιχειρήσεων που δρούσαν σε αυτόν. Περιγράφεται με σαφήνεια πως η αύξηση του πληθυσμού και των υλικών αναγκών οδήγησε σε έντονο καταμερισμό της εργασίας και στην εμφάνιση πλήθους επαγγελματιών. Παρουσιάζονται με αδρές γραμμές οι βιοτεχνικοί χώροι και ποιοι εργάζονταν σε αυτούς. Η μορφή επιχείρησης που κυριαρχούσε ήταν αυτή της μικρομεσαίας όπου ο ιδιοκτήτης ήταν ένας από τους εργαζόμενους σε αυτή. Μια μορφή ατομικών επιχειρήσεων που ακόμη κυριαρχεί στην χώρα μας με ποσοστό άνω του 90% στο σύνολο των επιχειρήσεων. Οι μεγάλες επιχειρήσεις δεν ήταν πολλές και έτσι ο ρόλος του επιχειρηματία ιδιοκτήτη και συντονιστή της παραγωγικής διαδικασίας ήταν ο πλέον εμφανής. Ένα ρόλο που λεπτομερώς περιγράφηκε από τον Ξενοφώντα στον *Οικονομικό* του (βλ. Karayiannis, 1992, 2003), αλλά δεν έλαβε την δέουσα μνεία από τον Migeotte. Στη συνέχεια, ο συγγραφέας αναφέρεται στα λατομεία που αν και δημόσιες ιδιοκτησίες, εντούτοις ενοικιάζονταν σε ιδιώτες για την παραγωγικότερη αξιοποίησή τους. Στην αρχαία Αθήνα λειτουργούσαν δημόσιες υπηρεσίες κοινής ωφελείας (π.χ. λουτρά, γυμναστήρια, κ.λπ.), δεν έχω όμως υπόψη μου μαρτυρίες ότι οι Αθηναίοι είχαν δημιουργήσει άλλες δημόσιες επιχειρήσεις ούτε καν θεατρικές. Αυτό δείχνει ότι μάλλον είχαν αντιληφθεί (όπως για παράδειγμα ο Ξενοφών, βλ. Karayiannis, 2003) την μικρή αποδοτικότητα που θα συνόδευε μια τέτοιας μορφής οργάνωση και λειτουργία της παραγωγής. Παραπλήσια, συναντούμε σε δικανικούς λόγους του Λυσία (*Απολογία περί Δωροδοκίας*, 14, *Υπέρ των του Νικίου Αδελφού*, 20-1) την θέση ότι η δημευμένη από την πόλη περιουσία δεν αποδίδει τόσο, όσο όταν βρίσκεται υπό ιδιωτική ιδιοκτησία και αξιοποίηση. Βέβαια, είχαμε δημόσιες ιδιοκτησίες που αξιοποιούνταν από τις αρχές σε άλλες πόλεις όπως και στην Ελληνιστική εποχή, αλλά αυτή η λειτουργία τους χαρακτήριζε μάλλον μη δημοκρατική διακυβέρνηση. Πάντως, η ουσιαστική λειτουργία της ενοικιαζόμενης από ιδιώτες περιοχή του Λαυρίου για την εκμετάλλευση των αργυρωρυχείων που περιγράφεται από τον συγγραφέα (σσ. 117-120) δίνει λαβή στον σύγχρονο αναγνώστη να αναγνωρίσει την διορατικότητα των Αθηναίων που άφηναν την οικονομία στα χέρια των ιδιωτών, αν και όλη αυτή την διαδικασία την είχαν οριοθετήσει με νόμους. Για παράδειγμα, έχουμε ακόμη και περίπτωση δίκης για να εξετασθεί εάν ένας επιχειρηματίας στη αναζήτηση αργύρου προχώρησε υπογείως σε έκταση που την επιφάνειά της είχε το δημόσιο ενοικιάσει σε άλλον (Υπερείδης, *Υπέρ Ευξενίππου*, 35-6). Αυτό το θέμα της νομικής και θεσμικής οριοθέτησης των οικονομικών πράξεων των Αθηναίων που είναι τόσο σημαντικό για την λειτουργία της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς -σημαντικό ακόμη και στις ημέρες μας- είναι κάτι που θα

μπορούσε ακόμη και στον περιορισμένο χώρο που διέθετε ο συγγραφέας να αναλύσει περισσότερο.

Στις επόμενες σελίδες (σσ. 120-129) ο Migeotte δείχνει πως οι δημόσιες επενδύσεις υποδομής και η πολεμική προετοιμασία λειτούργησαν ως μέσα για την μείωση της ανεργίας και αύξηση της παραγωγής συγκεκριμένων βιοτεχνιών.

Στο τέταρτο κεφάλαιο περιγράφονται οι διάφορες μορφές, τύποι και χώροι οικονομικών συναλλαγών. Ο συγγραφέας θεωρεί (σ. 132) ότι οι συναλλαγές αυξήθηκαν από την έλξη της ζήτησης (demand pull). Δεν μας δίνει άλλες ερμηνείες γι' αυτό, παρά τη ειρήνη και τις διακρατικές σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί. Δεν υπάρχει αντίρρηση ότι η πλευρά της ζήτησης έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των συναλλαγών. Υπάρχει όμως και η πλευρά της προσφοράς (supply push) που είχε με σαφήνεια εντοπίσει ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης και που δεν τονίζεται δεόντως από τον συγγραφέα. Και οι δύο αυτοί διορατικοί φιλόσοφοι είχαν υποστηρίξει ότι ο καταμερισμός της εργασίας και η δημιουργία πλεονασμάτων αγαθών, όπως και η ύπαρξη διαφόρων αναγκών των ατόμων οδήγησε στις οικονομικές συναλλαγές και στην διεύρυνσή τους (βλ. Πλάτων, *Πολιτεία*, 369E-370A, Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1257a, 15-30).

Το νόμισμα, ως «εργαλείο» των συναλλαγών και οι συνέπειές του μέσω διευρυσμένων αγορών που προήλθαν από εμπορικές συμφωνίες ή πολιτικές, εξετάζεται στην συνέχεια (σσ. 134-9) με εύστοχες παρατηρήσεις και συμπεράσματα. Στις επόμενες σελίδες σκιαγραφούνται οι διάφορες λειτουργίες των τραπεζών στην Αθήνα όπως και η νομική προστασία που κάλυπτε τις συμφωνίες των πράξεών τους (σσ. 139-141). Επίσης, αναλύονται οι μορφές τοπικών και διακρατικών συναλλαγών μεταξύ ιδιωτών και κρατών. Ακολουθεί μια συνοπτική παρουσίαση του λιανεμπορίου και του χονδρικού εμπορίου, επισημαίνοντας ο συγγραφέας ότι πολλοί από τους εμπόρους που αναλάμβαναν λειτουργίες, έχαιραν κοινωνικής εκτίμησης (σσ. 152-3). Στην σελίδα 153 ορθά τονίζει ότι «η κλασική Αθήνα ήταν εκείνη όπου βλέπουμε να γεννιέται η επιχειρηματικότητα». Μετά, περιγράφει (σσ. 154-8) τις δραστηριότητες που αυτή ήταν περισσότερο εμφανής και δραστήρια (θαλάσσιο εμπόριο, βιοτεχνία), και αναδεικνύει την επίδρασή τους στην οικονομική ανάπτυξη της Αθήνας. Πέραν όμως αυτών, οι αρχαίοι Αθηναίοι, όπως κυρίως μαθαίνουμε από τον Ξενοφώντα και τους Ρήτορες, είχαν αντιληφθεί και περιγράψει συγκεκριμένους επιχειρηματικούς ρόλους όπως: του διευθυντή, επόπτη και συντονιστή της επιχείρησης, αυτού που προσπαθεί να ανακαλύψει και να αξιοποιήσει κάθε δυνατή ευκαιρία κέρδους, του κεφαλαιούχου που συμμετέχει σε ριψοκίνδυνες επιχειρήσεις, και του φορέα των διαφόρων κινδύνων (βλ. Karayiannis, 1992). Με άλλα λόγια δηλαδή, στην οικονομία της αρχαίας Αθήνας υπήρχε το θεσμι-

κό, ηθικό, κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον για να απελευθερωθούν και να δραστηριοποιηθούν επιχειρηματικά τα άτομα, έτσι όπως ακόμη συμβαίνει στις οικονομίες ελεύθερης αγοράς. Μην ξεχνάμε ότι οι Αθηναίοι είχαν αναπτύξει θεσμούς και ηθικές αρχές και αξίες που συνηγορούσαν στο σύστημα της δημοκρατίας και έθεσαν τις βάσεις λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς. Πιο συγκεκριμένα, μιας και ο συγγραφέας δεν αναφέρεται σε αυτό το «μοντέρνο» χαρακτήρα της αρχαίας Αθήνα (βλ. Καραγιάννης, 2007), είχαν υιοθετήσει τις εξής αξίες ζωής: της ελεύθερης και εθελοντικής οικονομικής συναλλαγής, της εργασίας ως στάση ζωής, της δικαιοσύνης στις οικονομικές συναλλαγές, και ένα υψηλό αλτρουισμό. Αυτές οι αξίες τους οδήγησαν στην θέσπιση των εξής σημαντικών θεσμών που ισχύουν και σήμερα στις προηγμένες ελεύθερης αγοράς οικονομίες: της δημοκρατικής διακυβέρνησης με όλα τα στοιχεία της που ακόμη σήμερα προσπαθούμε να επιτύχουμε (δηλ. πλειοψηφίας, ισονομίας, αξιοκρατίας, και μη αποκλεισμού των πολιτών από την διοίκηση της πόλης), της ατομικής ιδιοκτησίας, του δικαίου για την προστασία των συναλλαγών, και ενός φορολογικού συστήματος κατάλληλου για την οικονομική ανάπτυξη και την αποφυγή μεγάλης ανισοδιανομής πλούτου. Από όλα αυτά τα στοιχεία που δυστυχώς δεν παρουσιάζει με διακεκριμένο τρόπο στον βιβλίο του ο συγγραφέας, διαπιστώνεται ότι δεν ήταν και τόσο «πρωτόγονη» η Αθηναϊκή οικονομία, όπως μερικοί (ακόμη και σήμερα) υποστηρίζουν. Βέβαια ο συγγραφέας δεν ενστερνίζεται την θέση περί «πρωτόγονης» οικονομίας, αφού στις υπόλοιπες σελίδες του κεφαλαίου του για τις συναλλαγές περιγράφει τον ρυθμιστικό και προστατευτικό, αλλά όχι έντονα καταπιεστικό και παρεμβατικό ρόλο της οικονομικής πολιτικής των Αθηναίων. Δίνει όμως αρκετά παραδείγματα για τον πιο παρεμβατικό ρόλο του κράτους άλλων πόλεων και εποχών όπως η Ελληνιστική και η Ρωμαϊκή.

Παρά τις κάποιες αδυναμίες και παραλείψεις -κυρίως λόγω του συνοπτικού του χαρακτήρα- το βιβλίο αυτό θα αποτελέσει χρήσιμο εισαγωγικό εγχειρίδιο για τους φοιτητές των οικονομικών τμημάτων και των σχολών ιστορίας, που όμως θα πρέπει να συνοδεύεται από τον διδάσκοντα με πρόσθετες σύγχρονες πληροφορίες, θέσεις και αναλύσεις για τα θέματα που περιλαμβάνει.

Βιβλιογραφία

- Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, νεοελ. μετφ. Ι. Ζερβού, Αθήνα: Πάπυρος, 1938.
- Αριστοτέλης, *Ηθικά Ευδήμεια*, νεοελ. μετφ. Ν. Κυργιόπουλου, Αθήνα: Πάπυρος, 1964.
- Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, νεοελ. μετφ. Α. Δαλέζιου, Αθήνα: Πάπυρος, 1949.
- Αριστοτέλης, *Τα Φυσικά*, νεοελ. μετφ. Ν. Κυργιόπουλου, Αθήνα: Πάπυρος, 1963.
- Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, νεοελ. μετφ. Ν. Παρίση, Αθήνα: Πάπυρος, 1939.
- Bitros, G. Karayiannis, A. (2006) "The Liberating power of Entrepreneurship in Ancient Athens", στο Y.Cassis, I.Pepelasis-Minoglou (επιμ.) *Country Studies in Entrepreneurship: A Historical Perspective*, London: Palgrave, σσ. 11-24.
- Δημοσθένης, *Κατά Τιμοκράτους*, νεοελ. μετφ. Κ.Θ. Αραπόπουλου, Αθήνα: Πάπυρος, 1961.
- Δημοσθένης, *Προς Φαίνοππο*, νεοελ. μετφ. Κ.Θ. Αραπόπουλου, Αθήνα: Πάπυρος, 1961.
- Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι και Γνώμαι των εν Φιλοσοφία Ευδοκιμησάντων*, νεοελ. μετφ. Ν. Κυργιόπουλου, Αθήνα: Πάπυρος, 1965.
- Θουκυδίδης, *Ιστοριών*, νεοελ. μετφ. Φ. Παππά- Ν. Φίλιππα, Αθήνα: Πάπυρος, 1953.
- Ισοκράτης, *Αρεοπαγίτικος*, νεοελ. μετφ. Κ. Αραπόπουλος, Αθήνα: Πάπυρος, 1956.
- Ισοκράτης, *Περί Αντιδόσεως*, νεοελ. μετφ. Κ. Αραπόπουλος, Αθήνα: Πάπυρος, 1956.
- Καραγιάννης, Α.Δ. (1993) «Απόψεις επί της άμεσης και έμμεσης φορολογίας κατά τον 18ο αιώνα», *Μελέτες προς Τιμήν του Καθηγητού Φοξίου Α. Λέτσα*, Πειραιάς: Πανεπιστήμιο Πειραιώς, σσ.152-174.
- Καραγιάννης, Α.Δ. (2007) «Δημοκρατία και Οικονομική Ανάπτυξη: Η περίπτωση της αρχαίας Αθήνας», *Παρηασός* (υπό δημοσίευση).
- Karayiannis, A.D. (1988)»Democritus on Ethics and Economics», *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali*, τομ. 35, No 3-4, σσ. 369- 391.
- Karayiannis, A.D. (1990) "The Platonic ethico- economic structure of society", *Quaderni di Storia dell' Economia Politica*, Τομ. VIII, No 1, σσ. 3-45.
- Karayiannis, A.D. (1992) "Entrepreneurship in Classical Greek Literature", *The South African Journal of Economics*, Τομ. 60, No 1, σσ. 6793.
- Karayiannis, A.D. (2000) «Economic Ideas of ancient Greek Sophists and Orators», *Τμητικός Τόμος για τον Ομότιμο Καθηγητή Μάριο Ραφαήλ*, Πειραιάς: Πανεπιστήμιο Πειραιώς, σσ. 337-346,
- Karayiannis, A.D. (2003) "Entrepreneurial functions and characteristics in a proto-capitalist economy: The Xenophonian entrepreneur», *Wirtschaftspolitische Blatter*, No 4, σσ. 553-563.
- Λυσίας, *Απολογία περί Δωροδοκίας*, νεοελ. Μετφ. Γ. Ράπτης, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2004.
- Λυσίας, *Υπέρ των του Νικίου Αδελφού*, νεοελ. Μετφ. Γ. Ράπτης, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2004.

- Παυσανίας, *Αττικά*, νεοελλ. μετφ. Α. Παπαγιαννόπουλου-Παλαιού, Θ. Αρβανιτόπουλος, Αθήνα: Πάπυρος, 1953.
- Πλάτων, *Πολιτεία*, νεοελλ. μετ. Ι.Γρουπάρης, Αθήνα: Ι.Ζαχαρόπουλος, 1957.
- Πλούταρχος, *Πολιτικά Παραγγέλματα*, νεοελλ. μετφ. Α. Πουρνάρας, Αθήνα: Πάπυρος, 1953.
- Πλούταρχος, *Σόλων*, νεοελλ. μετφ. Α. Πουρνάρας, Αθήνα: Πάπυρος, 1939.
- Scheibler, I. (1983) *Griechische Topferkunst*, Ελλην. μετφ. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1992.
- Υπερείδης, *Υπέρ Ευξενίππου*, νεοελλ. Μετφ. Α. Οικονομίδης, Αθήνα: Πάπυρος, 1958.
- Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, νεοελλ. μετφ. Ε. Παντελάκη, Αθήνα: Πάπυρος, 1937-8.
- ψευδο-Ξενοφών, *Αθηναίων Πολιτεία*, νεοελλ. μετφ. Α.Ν. Διαμαντόπουλου, Αθήνα: Πάπυρος, 1938.

Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης
Αναπληρωτής Καθηγητής
Πανεπιστημίου Πειραιώς
Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης